

CIEGER ANDRÁS

A levélíró politikus

A levelezés szerepe a magyar politikai életben
a 19. század második felében*

Őszinteség és szerepjátszás:
a politikusi levelezések forrásértékéről

„Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját, hanem annak képét adja, ami lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitűnő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik – korunk *gyalázatos szokása* szerint – valamely *biográf* által a *közönség* elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit *színésszé* tesz.”¹

Eötvös József e néhány mondata a politikusi mesterség igen fontos jellemzőire világít rá. Egyrészt arra, hogy a 19. század közéleti szereplője a modern értelemben vett politizálás kialakulásának a korában immár az éles szemű és csípős nyelvű közvélemény előtt kénytelen tevékenykedni. Másrészt, Eötvös szövegében a politikusi mesterségre használt színész-metaphora időben és térben általánosan elterjedt toposza jelenik meg. A politikus még egy eredetileg magánéleti cselekvés (mint a levél- vagy naplóírás) során is szerepet játszik, politikusi imázsát őrzi, építi levelezőpartnere és az utókor történésze, illetve tágabban: a későbbi olvasóközönség előtt, amelyhez e „gyalázatos” korban előbb-utóbb egész biztosan eljutnak privát gondolatai is. Éppen ezért – meglátásunk szerint – egy „vérbeli”, tehát a modern nyilvánosság éltető erejét és halálos veszélyeit egyaránt ismerő politikus egyszerre *dokumentál*, azaz nyomokat hagy magáról az utókor számára, illetve titkolózik, *rejtőzködik*, például megsemmisíti a vele kapcsolatos esetleg kellemetlen információkat.

Meglepő, hogy a leveleit válogatva közreadó Oltványi Ambrus mennyire nem hisz Eötvösnek. Cáfolja őt, amikor kijelenti, hogy leveleiben „őszintétlenségnek vagy szerepjátszásnak” nyomát sem lelmi.² Annak ellenére, hogy a kutatók sok esetben levelezésekből igyekeznek rekonstruálni a történelem nagy szereplőinek

* Jelen tanulmány a „Levelezés, levélírás, a levél mint műfaj a 19. században” c. konferencián (MTA BTK Történettudományi Intézete, 2013. április 9.) elhangzott előadás írásos változata.

1 *Eötvös József: Vallomások és gondolatok.* Szerk. Bényei Miklós. Magyar Helikon, Bp., 1977. 154. Sajat kiemelésünk.

2 *Oltványi Ambrus: Egy pálya tükre – levelekben.* In: Eötvös József: *Levelek.* Szerk. Oltványi Ambrus. Magyar Helikon, Bp., 1976. 5.

gondolatait és tetteik motivációját, láthatóan hajlamosak megfelekedezni az Eötvös által találóan jellemzett politikusi tevékenység természetéről.

Szemben a naplóról és visszaemlékezésekről az utóbbi évtizedben megjelent módszertani tanulmányokkal, történészi körökben kevésbé szokás foglalkozni a politikusi levelezések forrásértékével, műfaji jellemzőivel, keletkezésük és későbbi felhasználásuk körülményeivel.³ A következőkben e témához kívánunk hozzászólni, a példákat pedig néhány ismert politikusnak a hosszú 19. század során keletkezett magánleveleiből (pontosabban: a nem a hivatali munkával kapcsolatos levelezéséből) merítjük.

Az őszinteséget, hitelességet tekintve a leveleket a naplók és a visszaemlékezések közé szokás helyezni. Ha azonban jobban belegondolunk a kérdésbe, már nem feltétlenül igaz az imént említett sorrend. E tanulmány keretei között csak utalhatunk arra, hogy a tények után kutatva a naplókval is óvatosan kell bánni, különösen akkor, ha politikus a szerzője. Lónyay Menyhért életrajzának az elkészítésekor hosszabban elemeztük a politikus naplóírási gyakorlatát, amelynek a végén arra jutottunk, hogy Lónyay tudatosan elhallgatott a naplója elől bizonyos eseményeket, kerülte az önfeltárulkozást, feljegyzéseit szerkesztette és írás közben azonnal belefogott a múlt konstruálásába.⁴

A levél minden formai kötöttsége ellenére igen összetett és sokszínű műfaj, gondoljunk egymástól igencsak eltérő típusaira: a hivatali, magán-, nyílt, búcsú-, fiktív stb. levelekre. Az igencsak formalizált és tárgyyszerű hivatalos levelekkel ellentétben a magánlevelezés egyfajta sajátos beszélgetésként, időben elhúzódó és sok esetben nagy távolságból folytatott párbeszédként fogható fel. (A történész bánatára azonban meglehetősen ritka az az eset, amikor mindkét levelezőpartner írásai rendelkezésre állnak, tehát rendszerint az interakciónak csak az egyik fele ismert.) Ugyanakkor a levélírás általában arra is alkalmat ad, hogy szerzőjük rendszerezze saját gondolatait és tudatosítsa magában érzéseit egy-egy problémával, személlyel kapcsolatban. Ez utóbbiban természetesen nagy segítséget jelenthet, ha a levélíró szoros baráti, rokoni viszony fűzi a címzetthez. Eötvös József fiához írott leveleiben például nemcsak a korabeli közélet eseményeire találhatunk adatokat, de akarva-akaratlanul feltárul bennük a politikus személyiségének és morális dilemmáinak – ha nem is teljes, de – számottevő része. Kossuth Ferenc testvéréhez írt leveleiben ugyancsak őszintébben fogalmazott és többet engedett láttatni gondolataiból, érzéseiből: „csakis neked (ki olyan vagy mintha egy másik magam lennél) írom meg a legnagyobb titokban, [hogy] úgy mint a fentebb megírt néhány részlet, [ez] is bizalmas. Jó, ha valahol va-

3 A rokon tudományok képviselői már több írást szenteltek e témának. Ld. pl. Levél, író, irodalom. A levéltudomány történetéről és elméletéről. Szerk. Kiczenko Judit–Thimár Attila. PPKE, Piliscsaba, 2000.; *Bálint Péter*: Nyílt kártyákkal. A levél- és naplóírásról. Nagyvilág, Bp., 2001.; *Keszeg Vilmos*: Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár, 2008. 225–248.

4 *Cieger András*: A naplóíró politikus. In: *Uő*: Lónyay Menyhért (1822–1884). Szerepek – programok – konfliktusok. Századvég, Bp., 2008. 15–24.

lami nyom marad.”⁵ Ugyanakkor az iménti idézet arról is árulkodik, hogy az őszintébb hangvétel egyben a dokumentálást is szolgálta, hogy az utókor pontosabban érthesse, Kossuth Ferenc miniszterként és pártelnökként mit miért tett.⁶

Kétségtelenül igaz, hogy a naplóval szemben levélíráskor rendszerint jobban ügyelünk a formára: például az udvariassági formulákra (a megszólításra, a levélzáratra, a terjedelemre stb.) vagy éppen a posta működésére. Valamint már eleve számolunk a címzett várható reakcióival is, amikor mondatainkat fogalmazzuk. Mégis, bizonyos élethelyzetekben a gyorsan papírra vetett és elpostázott sorok jobban tükrözhetik írójuknak pillanatnyi érzéseit, lelkiállapotát. Ilyen esetekben a levél spontánabbnak hat, hiszen nincs lehetőség az elküldött gondolatok visszavonására, a megfogalmazás enyhítésére, átírására (legfeljebb egy következő levélben mentegetőzhetünk szavaink miatt), a naplóból azonban akár lapokat is kitéphetünk. Ráadásul érvényes lehet az a megfigyelés is, miszerint a távolból könnyebb leírni kritikánkat, mint élőszóban elmondani véleményünket a beszélgetőpartnernek.

Mindezek ellenére az őszinteség mértékét tekintve lehet különbség a politikusok által hátrahagyott különféle ego-dokumentumok között, ez azonban nem annyira a műfajtól, mint inkább az adott közéleti szereplő jellemvonásaitól és a szöveg keletkezése körüli politikai szituációtól függ. A politikus ugyanis sem naplójában, sem leveleiben nem tárja, tárhatja fel teljesen gondolatait, érzéseit: egyrészt időnként öngazolást keresve önmagát is „becsapja”, másrészt sosem lehet biztos abban, hogy később kik olvassák mondatait. Sőt sokszor már eleve azért írja vagy őrzi meg naplóját, emlékiratait, leveleit, hogy utódai és az utókor (különösen a történész!) elolvashassa.

Ghyczy Kálmán például az évtizedek alatt szorgosan gyűjtött és másolt levelezése alapján állította össze visszaemlékezését: a levelekben leírtakat újra átélte, majd kommentárokkal látta el őket. Saját levéltárában végzett feltáró munkát, önmaga biográfusa kívánt lenni. Ghyczy, miközben gondosan megőrzött (és talán kiválogatott) levelei alapján élettörténetét megszerkesztette rokonai számára, 11 zsáknyi személyes iratát égette el.⁷ Figyelemre méltó, hogy az emlékirat összeállításának indokaként – az időskori időtöltésen túl – első helyen politikusi becsületének, jó hírvének a védelmét említi az esetleges támadások ellen. Emellett a történeti kutatás számára kívánt adatokat szolgáltatni: 1887-ben papírra vetett érvelése szerint, ha újabban az is érdekes lehet, hogy mit ebédeltek elődeink, akkor minden bizonnyal az ő emlékirata is szolgálhat majd némi forrásul a korszaknak.⁸

Nem véletlen, hogy Ghyczy emlékiratának összeállításában nagy szerepet játszott a politikus jó hírvének megőrzése, hiszen a 19. század végén, az elmér-

5 Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1908. szeptember 25. Közli R. Várkonyi Ágnes: Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez (Kossuth Ferenc tíz levele). Századok 95. (1961) 356.

6 Kossuth Ferenc leveleinek a forrásértékéről szólva már R. Várkonyi Ágnes is felfigyelt erre a dokumentáló szándékra. Ld. uo. 343–344.

7 *Szigeti István*: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888). Gondolat, Bp., 2012. 322.

8 Ghyczy Kálmán emlékiratának gépirata, 1887. augusztus 2. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára Ms 4856/79. 445–448.

gesedő politikai csatározások során a közéleti szereplők magánbecsületét egyre több támadás kezdte ki a tömegnyilvánosság fórumain. A különféle lejárató kampányokhoz időnként a magánlevelek szolgáltattak eszközt: a politikusok leveleiben szereplő bizalmas információk nyilvánosságra hozása több esetben is alkalmasnak bizonyult egy-egy közéleti szereplő kompromittálására. A politikai és üzleti verseny élesebbé válása Magyarországon is magával hozta egyrészt a levéltitok fogalmának egyre szabatosabb meghatározását, illetve egyre pontosabb büntetőjogi szabályozását, másrészt a levéltitoksértéssel kapcsolatos perek megjelenését a hazai bírói gyakorlatban és a politikai életben.⁹

Magánélet és közélet határán: a levelezés gyakorlata

Emlékiratot, naplót nem minden politikus készít, a levélírás azonban szerves része munkájuknak. Szinte lehetetlen megbecsülni, de a korszak vezető politikusai valószínűleg egy nap tucatnyi levelet írtak és ennél is többet olvashattak. Tudjuk, Deák Ferenc 1868 első hét és fél hónapjában kétezret meghaladó levelet kapott, melyek feldolgozását – titkár híján – alig győzte.¹⁰ Kossuth Lajos emigrációjában ugyancsak halomnyi megválaszolendő levélről számolt be egyik hívének.¹¹ 1874-ben tájékoztatót is közreadott a magyar lapokban arról, hogy miként postázzák számára hazai tisztelői a számtalan levelet (legyen pontos a címzés, ne ajánlottként adják fel a leveleket, ne küldjenek táviratot stb.).¹²

Kossuth már politikusi pályája elején is nagy becsben tartotta a levél műfaját. Édesanyjához a börtönből írott egyik levelében például hosszasan méltatta a magánlevelek kiemelkedő jelentőségét a múlt megismerésében: „mindig igen keservesen bántott, hogy a különféle századokban élt historicusok olly kevésbé használták azt a gazdag kútfőt, mellyet az illy magánosok birtokábani magános levélkék nyújtanak. Innen van, hogy ütköztelírás elég van historiánkban, mintha bizony a systematisált emberöldöklés volna az emberi lélek fényoldala, de olly historia, melly a kornak, mellyről ír, sajátságait, a nép belső életét tükörbe állítaná előttünk, nincs. [...] És mégis mondhatom, néhány illy levél sokkal helyesebb ismeretet ad nemzetünk akkori belső életéről, pallérozódása, civilisatiója, szokások, s a társasági lét alapzatát képző családi élet sajátságairól, mint egy egész chronica, mellyben a legnagyobb szabatossággal le van írva, hány ember esett el Nagyvárad alatt.”¹³

9 Ld. a terjedelmes *Levéltitok* szócikket a Márkus Dezső szerkesztésében megjelent *Magyar jogi lexikon* V. kötetében (Pallas, Bp., 1904. 255–270.).

10 Deák Ferenc Kertbeny Károlyhoz, 1868. augusztus 19. Deák Ferenc emlékezete. *Levelek, 1822–1875.* Ráth Mór, Bp., 1890. 327–328.

11 Kossuth Lajos Bobory Károlyhoz, 1870. február 18. Kossuth Lajos iratai (= KLI). VIII. S. a. r. Kossuth Ferenc, Athenaeum. Bp., 1900. 254–269.

12 Kossuth Lajos levele a Magyarországon megjelenő napilapokhoz, 1874. március 29. Uo. 493–495.

13 Kossuth Lajos anyjához, Kossuth Lászlónéhoz, 1839. február 24. Közli: Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. S. a. r. Pajkossy Gábor. Akadémiai, Bp., 1989. (Kossuth Lajos összes munkái VII.) 607–609.

Témánk szempontjából azonban a levél többi részlete is fontos. Kossuth ugyanis azért ragadott tollat, mert észrevette, hogy édesanyja befőzésre használta fel hivatali iratait. Érezhető aggódással kérdezte szülőjét: „Ha már illy hivatalos leveleim, illy nevezetes időszakbóliak, mellynél szomorúbbat, borzasztóbbat, emlékezetesebbet Zemplén két század óta nem ért, ha ezek is gyümölcstartó üveg borítékaivá lettek, képzelhetem, magános leveleimen minő szép kalácsok sülték, vagy tán alkalmasint holmi kevésbé aestheticus állapotra jutottak.” Levelében – amely nem nélkülözte a finom humort sem – leírja, hogy nem szokása kidobni semmilyen hivatalos és magántermészetű iratot, amely adatokat tartalmazhat saját korával kapcsolatban és így forrása lehet a későbbi történeti kutatásoknak. És ugyan az előző években nem jutott ideje arra, hogy átnézze leveleit, de azok megrostálását szeretné majd maga elvégezni. Miközben az idézett sorok sok mindent elárulnak a levelekhez (és általában az írott vagy nyomtatott dokumentumokhoz) kapcsolódó mindennapi gyakorlatokról, a szöveget olvasva ismét kibontakozik előttünk a múltat és abban saját magát megörökíteni vágyó, ám az emlékek között válogatni kívánó politikus képe.

Máskor viszont – némileg korábbi önmagának ellentmondva – igyekezett lebeszélni egyik kassai hívét arról, hogy a kezéhez jutott magánleveleit tiszteletből a Felső-Magyarországi Múzeum Egyletnek adja, hiszen azok csak a mindennapi élet apró-cseprő dolgairól szólnak. „En ugyan e levelek tartalmára részletesen nem emlékszem, lehet hogy itt-ott eléfordulhat bennök egy-egy vonatkozás a hazai körülményekre, hanem egészben véve úgy rémlik előttem, hogy azon levelek jobbadán a kassai sódar, füstölt paprikás szalonna s több efféle culinaris nevezetességek szállítmányozása körül forogtak. [...] Méltóztassék belátása szerint cselekedni. Ha pipára gyújt Ön a limlommal, azt fogom mondani: helyes. Ha kiszolgáltattja az Egyletnek, tűröm, bár nem tagadhatom, hogy e nemét a halhatatlanításnak határozottan nevetségesnek találom.”¹⁴ Kossuth tehát, amennyire rajta múlt, nem „szalonna szagú” leveleivel kívánt panteonba vonulni, azonban egyre inkább számolnia kellett a veszéllyel, hogy a személye körül kialakult kultuszt nem tudja kizárólagosan irányítani, azt hívei és a sajtó különböző célokra igyekeznek felhasználni (erre további példákat is említünk majd).¹⁵

Kossuth hosszú élete során elvéve vezetett naplót, de levelezőkönyve segítségével, amely fontosabb levelei vázlatát foglalta magában, elég pontosan vissza tudta idézni emlékezetébe elküldött mondatait. Lónyay Menyhért ugyan szorgalmas naplóíró volt, de sűrű politikusi elfoglaltsága idején testvérének írt leveleivel (amelyeket átütő selyempapír segítségével lemásolt) igyekezett helyettesíteni naplóját. Mindezek elmondása után megkockáztatható annak kijelentése, hogy a politikusok esetében a naplóírás és a levelezés gyakorlata között gyakran nincs is olyan nagy különbség.

14 Kossuth Lajos Timkó Józsefhez, 1875. május 30. (fényképmásolat). Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSZKK), Levelestár. Poszner Gáborhoz írott leveleinek múzeumi megőrzéséről van szó.

15 A kultusz jelentette kihívásról ld.: *Csorba László*: Kritika és kultusz. Az öreg Kossuth Turinban. In: Kossuth Lajos, a „magyarok Mózesé”. Szerk. Hermann Róbert. Osiris, Bp., 2006. 217.

Politikusi levelezéseket olvasva gyakorta megfigyelhető, hogy elmosódik bennük a közélet és a magánélet közötti határvonal (mint ahogy az életút egészét tekintve is nehezen választható szét e két szféra). Egyrészt, adódhattak olyan politikai helyzetek vagy a politikusi életútnak olyan szakaszai, amikor a magánlevelezés jelentette a közéleti cselekvés szinte egyetlen fórumát. Mint jól ismert, az emigrációban élő Kossuth vagy az 1850-es években az önkéntes visszavonultságot választó Deák levelek útján (kisebbrészt pedig személyes találkozókkal) tartotta a kapcsolatot a külvilággal. De említhetjük Kossuth reformkori akcióját is, amikor magánlevelek formájában terjesztette a diéta történeteiről beszámoló *Országgyűlési Tudósításokat*, hogy kijátssza ezzel a cenzúrát. Másrészt a politikusi feladatok sokaságából fakadó időhiány ugyancsak eredményezhette a magánéleti és a közéleti cselekvés összefonódását. Lónyay Menyhért esetében például azonos levélben értesülhetünk egy fontos politikai tárgyalás újabb fejleményeiről, valamint a politikus családjának vagy magángazdaságának apró-cseprő ügyeiről. Sőt az is előfordult, hogy a testvéreinek szóló magánleveleit egy-egy unalmasabb parlamenti vagy minisztertanácsi ülés alatt írta. Eötvös József ugyancsak a közélet legfontosabb fórumát, a képviselőház hosszadalmas plenáris tanácskozásait használta fel arra, hogy fiának életvezetési tanácsokat adjon, illetve saját lelkiállapotáról írjon neki.

Itt kell szólnunk a *nyílt levélről*, amely a levelezésen belül egy sajátos (a műfaji jellemzőket ugyancsak megkérdőjelező) és tipikusan közéleti műfaj.¹⁶ A választókhöz, a párthívekhez, esetleg a politikai ellenfélhez vagy az újságok szerkesztőségéhez intézett levelek, miközben rendszerint tartalmazznak személyes, sőt gyakran személyeskedő vonásokat (ilyen például a megszólítás, vagy egy közös emlék felidézése), céljuk a szélesebb közönségnek szóló elvi állásfoglalás (tájékoztatás, tiltakozás) vagy valamilyen közösségteremtő, közösségerősítő nyilatkozat megfogalmazása, a buzdítás és a mozgósítás szándékával. Sok esetben ilyenkor a levélíró nem annyira meggyőzni kívánja a címzettet, mint inkább a nyilvánosság erejét felhasználva nyomást gyakorolni rá, esetleg morális ítéletet mondani felette. Kossuth Kasszandra-levele minden bizonnyal a korszak legismertebb ilyen típusú politikai nyilatkozata volt (mintegy 50 ezer példányban különnyomatban is terjesztették).¹⁷ A kevésbé hivatkozott példák közül most csak azt a meglehetősen ritka esetet említem, amikor a politika íratlan játékszabályai közül többet is felrúgva, Andrassy Manó nyílt levélben szólította fel volt iskolatársát, az azonos párthoz tartozó Lónyay Menyhértet a közéletből való távozásra 1874-ben.¹⁸

Kossuth Lajos emigrációs levelezését átnézve elmondható, hogy a politikustársaihoz és a különféle közösségekhez (például egyletekhez, városok és választókerületek polgáraihoz) írott levelei zömét a nyilvánosságnak szánta, még akkor is, ha ezek legtöbbször nem volt klasszikus értelemben nyílt levél. Gyakran eleve itthoni hívei felszólítására fejtette ki véleményét egy-egy belpolitikai kérdéstről, és

16 Ld. pl.: Tisztelt Uram!... Nyílt levelek. Szerk. Csiffáry Gabriella. Palatinus, Bp., 2003.

17 Kossuth Lajos Deák Ferenchez, 1867. május 22. KLI VIII. 3–17.

18 Az esetről ld. *Cieger A.*: Lónyay Menyhért i. m. (4. jz.) 359.

levelében egyúttal engedélyt is adott a hírlapi közlésre, hogy ezzel is a függetlenségi sajtót támogassa. Az angol és amerikai tapasztalatokkal is felvértezett Kossuth tudatosan használta a nyilvánosságot, sőt maga is számolt annak veszélyeivel: „Hanem hát a közéletbe vegyülésnek megvan a maga kénytelensége. Aki oly életet élt, mint én az közprédává lett. [...] Ha majd meghalok (remélem nemsokára), tudom, lesz hajtóvadászat emlékirati adatok iránt. Közéletem közprédává lesz. Magánéletem szentélyeinek profanisatióját, remélem, fiaim nem engedik majd meg” – írta 1868-ban.¹⁹ Még nem sejtette, hogy bő tíz évvel később anyagi kényszerből majd maga kezd bele iratai publikálásába. Ám még ekkor is határozottan ellenállt például annak a kérésnek, hogy egy olcsó néplap, a *Mulattató Újság* alig leplezett üzleti megfontolásból leközölje a valamiképp a szerkesztőség birtokába jutott – korábban általunk is idézett – levelezését édesanyjával az 1837-től 1840-ig tartó börtönévekből: „Több ízben voltam már kénytelen panaszkodni afelett, hogy honfitársaim oly kevés érzéssel bírnak az iránt, ami a magánlevelezések felől az egész művelt világon egy egyszerű illem legelemibb követelményének van elismerve. [...] Az anya és fiú közti levélváltás a családi viszony szentélyéhez tartozik. Legyen e szentély megóvva a dobra ütés profanatiójától. Megérdemli.”²⁰

Kossuthnak azonban azt is meg kellett tapasztalnia, hogy levelei sorsáról nem kizárólag maga rendelkezik, elküldött mondatai saját életet élnek. Egykori politikustársra, Horváth Mihály a kiegyezésről és a nemzet függetlenségéről vele folytatott többfordulós vitája során ugyanis néhány levelét közzétette, amelyek átnézésére (de nem lemásolására) még korábban kapott lehetőséget Kossuth egy hívétől. A történetíró-politikus lépését így indokolta: „E levelek [...] K. L. politikai fő elveit pedig teljes világban tüntetik fel előttünk, sőt néhol jelleméből is közölnek egypár vonást. S e levelek közlésére teljesen jogosultnak érzem magamat, mert azok egyáltalában nem magánjelleműek [...] a nemzet közügyeiben írott, a nemzet sorsát mélyen érdeklő levelek nem lehetnek magánlevelek, melyek közlését az illem s lovagiasság tiltaná”, majd az oknyomozó történetírás érdekeire hivatkozva kijelentette, hogy „e levelek közlésére tehát teljesen fel vagyok jogosítva”²¹. Kossuth 1868 júliusában hosszú levélben tiltakozott ezen eljárás ellen, mondván, a történész sem dolgozhat kénye-kedve szerint, megsértve a levéltitkot és a magántulajdon szentségét. Ráadásul maga is közzétehetne jó néhány olyan levelet, amelyek kompromittálhatnának a kiegyezéssel hatalomra jutott politikusok közül számosat, ám ő ilyen eszökhöz nem kíván folyamodni. Levelét a *Magyar Újság* szerkesztőségének címezte, amely azt azonnal meg is jelentette.²²

19 Kossuth Lajos László Károlyhoz, 1868. január 15. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL) R 90 1526 utáni gyűjtemény, Kossuth-gyűjtemény időrendi része I. 4989.

20 Kossuth Lajos Bodon Józsefhez, 1879. február 28. KLI IX. S. a. r. Kossuth Ferenc, Athenaeum, Bp., 1902. 306–310. (Az idézet helye: 310.) A levél két hónapig bolyongott a postán, úgyhogy mire Kossuth válaszolt, addigra a lap anyagi okokból megszűnt. Végül először 1905 és 1909 között publikálták a szóban forgó leveleket, pontosabban azok másolatait.

21 *Horváth Mihály*: Kossuth Lajos újabb leveleire. Ráth Mór, Pest, 1868. 102.

22 Kossuth Lajos a *Magyar Újság* szerkesztőjéhez, 1868. július 16. KLI VIII. 178–186.

1876-ban ugyancsak akarata ellenére jelent meg Helfy Ignáchoz írott megrendítő erejű levele, amelyben Deák Ferenc halála alkalmából emlékszik vissza kettejük személyes kapcsolatára és értékeli Deák politikusi teljesítményét. A levél elemzése önmagában is külön tanulmány tárgyát képezhetné, ám most csak a szöveg keletkezésére és sorsára térhetünk ki röviden. Helfy azzal kereste meg Kossuthot, hogy mindenféle találgatások (sőt álirományok) jelentek meg Magyarországon arról, hogy vajon Kossuth miként vélekedhet elhunyt ellenfeléről. Az emigráns politikus kijelentette, hogy nem kívánja a kíváncsiskodók igényeit kielégíteni, de Helfynek barátságosan bizalmasan hosszú levélben fejtette ki álláspontját a deáki műről (a kiegyezéssel összefüggően), miközben néhai politikustársához fűződő ambivalens érzéseiről is vallott. Ezek után Helfy mégis eljuttatta a levelet közlésre az *Egyetértés* című laphoz, mondván: bűn lett volna megfosztani a közönséget e mély gondolatoktól.²³ Kossuth felháborodással értesült e lépésről, melyről így írt: „nevetséges, sőt kompromittáló dolognak tartom privát érzelmeim szentélyét nyilvános fitogtatás által profanáltatva látni, oly alkalommal, mely részéről nyilvános felszólalást teljességgel nem csak nem provokáltatott, de nem is igazolhat. [...] Nagyon röstellem a dolgot.”²⁴ Hívei azzal igyekeztek oldani e kínos helyzetet, hogy arról tudósították Kossuthot, hogy tömegek olvassák és ismétlik mondatait a pesti utcákon.²⁵ Egyébként Deákról írott levelét később fia újra kiadta, ám apja haragos válaszáat nem közölte a *Kossuth Lajos iratai* című könyvsorozatban.

Kossuth ezúttal nyilvánvalóan hibázott, mertrosszul mérte fel őszinteségének lehetséges következményeit. És bár nem akarjuk mentegetni Helfy eljárását, de arra is találhatunk példát Kossuth iratai között, amikor az emigráns politikus egy, nem a közönségnek szánt levele publikálását Helfy döntésére bízta, azaz ő maga sem különítette el mereven egymástól a magán- és a nyilvános közlést: „Véleményemet szívesen közlöm Önnel, de csak amúgy pongyolán, társalgási modorban, mint jó barátok levelezni szoktak. Írni a közönséghez, nincsen kedvem. [...] De arra sincs okom, hogy titkot akarjak csinálni nézeteimből, s azért, ha azt, amit »megegeresztve gondolatim barna verebeit« (mint Beöthy Ödön mondaná) minden irályi gond és tetszélgesi kikerekítések nélkül most Önnek írok, Ön dacára az irály-pongyolaságnak nyilvánosságra hozza is; én bizony azt sem bánom. Ön lássa.”²⁶

Deák Ferenc óvatosabbnak bizonyult: saját és mások magánéletéről alig hagyott hátra árulkodó leveleket. Mint ismeretes, Deák élete vége felé elégette a hozzá írt levelek nagy részét, mert azok esetleg kompromittálhatták volna szerzőjüket. Az általa írt és a címzettek által megőrzött levelekre sem jellemző, hogy a magánéleti és közéleti közlések keverednének bennük.

23 Eredetileg megjelent Helfy bevezetőjével: *Egyetértés* 1876. február 27. Ld. még: Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz, 1876. február 14. KLI IX. 56–71.

24 Kossuth Lajos Irányi Dánielhez, 1876. február 27. MNL-OL R 75 1526 utáni gyűjtemény, Irányi Dániel iratai.

25 *Szekfü Gyula*: Az öreg Kossuth. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Szerk. I. Tóth Zoltán. Akadémiai, Bp., 1952. 395–396.

26 Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz, 1871. november 5. KLI VIII. 381–391. (Az idézet helye: 381–382.)

Deák magát több levelében is restnek és rossz levélírónak nevezte,²⁷ ami persze nem volt teljesen igaz, hiszen fontos témákban sokszor ragadott tollat pályája során. Az azonban kétségtelen, hogy ha lehetett – praktikus okokból és óvatosságból egyaránt –, inkább a személyes találkozókat, a bizalmas szóbeli egyeztetéseket híve volt: „Oly helyzetben minő jelenleg honunké; levelezés útján alig lehetne a teendők felett célszerűen értekezni. Ívek kellene annak leírására, mit fél óra alatt szóval elmondhatni... [...] Szíves barátságos leveledre tehát csak azt válaszolhatom, hogy szóval végezni jobb, mint levélben; s a ki feljön, az nem csak egy emberrel, mert egy ember csak egy ember, hanem többekkel is értekezhetik, több szem pedig többet lát.”²⁸

Miközben szeretett anekdotákat mesélni, az írásbeli fecsegésre sajnálta az időt. Igaz, egyszer háromoldalas levelet írt Vachott Sándornénak arról, hogy miért nem szeret levelezni. Majd megígérte, hogy ugyan nem érez magában késztetést a nyájas csevegésre, de az író minden ötödik levelére azért válaszolni fog.²⁹ Deáknál tehát a levélírás elsősorban a közügyekkel való foglalatosságot jelentette. Minden bizonytalansággal hasonló mentalitás (és politikusi titkolózás) jellemezte Tisza Kálmánt is, akitől miniszterelnöksége idejéből feltűnően kevés levelet őriznek a közgyűjtemények: köztudottan szóban szerette intézni az államügyeket. A visszaemlékezések szerint magániratait „bámulatos rendben” tartotta, a hozzá érkezett leveleket gondosan archiválta, így néhány perc alatt elő tudta keresni az évtizedekkel korábbi dokumentumokat is. Ugyanakkor élete végéig ódzkodott attól, hogy irataiból valamit is közzétegyen (erre csak kivételes esetben adott engedélyt).³⁰

Végül a műfajhoz illő rövidegességgel ki kell térnünk az írásbeli kommunikáció egy új formájára, a táviratra, amely nemcsak a diplomáciai érintkezésben és a kereskedelmi ügyek intézésében, vagy éppen az újságok életében játszott egyre fontosabb szerepet korszakunkban, hanem a politika világában is alkalmazták.³¹ A Bécs és Budapest közötti gyakori sürgönyváltások például a bonyolult és több szinten zajló kiegyezési tárgyalások eredményes lezárásához is hozzájárultak 1867 folyamán. Ugyanakkor a politika mindennapjaiban is jó hasznát vették a telegramnak. A gyors információcsere elengedhetetlen volt a választási kampányok során: a képviselőjelöltek izgatottan várták a távoli (és sokszor számukra ismeretlen) választókerületekből a kortesek rövid értesítéseit a választók aktuális hangulatáról, a pillanatnyi győzelmi esélyekről és a további sürgős teendőkről.

27 Ld. pl. Deák Ferenc Vörösmarty Mihályhoz, 1825. november 15. Közli: *Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek*. I. Vál. és s. a. r. Molnár András. Osiris, Bp., 2001. 13–16.; Deák Ferenc Oszterhueber Tarányi Józsefhez, 1860. december 30. Deák Ferenc emlékezete i. m. (10. jz.) 274–279.

28 Deák Ferenc levele ismeretlenhez, 1860. november 21. Közli: *Száz levél Deák Ferenctől, 1850–1875*. Vál. Katona Csaba. MOL, Bp., 2004. 90.

29 Deák Ferenc Vachott Sándornéhoz, 1862. július 19. Deák Ferenc emlékezete i. m. (10. jz.) 301–303.

30 Erről bővebben: Tisza Kálmán. *Magyar Salon* 37. (1902) 18–20.

31 A táviratok szerepéről: *Fónagy Zoltán: Levelezés a 19. századi Magyarországon*. Történelmi Szemle 55. (2013) 626–627.; *Klement Judit: Levelező vállalkozások. A levél mint műfaj a vállalkozások hétköznapijaiban a 19. század második felében és a 20. század elején*. Történelmi Szemle 55. (2013) 652–653.

A képviselőházban a honatyák munkáját 1869-től segítette önálló posta- és táviróhivatal, amelynek a forgalmát azonban a századfordulón már korlátozni kellett, mert az országgyűlés költségvetését jelentősen megterhelte egyrészt, hogy számos képviselő közpénzen bonyolította magánlevelezését, másrészt pedig az, hogy az ülésektől távol maradó honatyákat sokszor táviratban kellett vidékről a fővárosba hívni a fontos szavazások előtt.³²

Fikció és valóság: a költött levelek

„Én komoly vezércikket nem közölhetvén, a satirikus költő jogával isteneket és nagy embereket beszéltettem lapomban, élőt és nem élőt: Hadurat, Petőfit, Kossuthot, a királyt, a minisztereket stb. amint céломhoz alkalmasnak láttam. [...] Hogy az effélékhez jogom volt és joga van minden satirikus lapnak, és hogy az ily közlemények nem »koholmány«, hanem költemény, azt mindenki tudja, akinek egy csepp fogalma van a satíráról, mint a költészet egyik ágáról, s különösen a satirikus-humorisztikus lapokról.”³³ Az iménti mondatok a fővárosban 1874 és 1875 között kiadott élclap, a *Riadó* szerkesztőjének, Szini Károlynak a tollából származnak. A hányatott sorsú író a lap utolsó előtti számában azt próbálta hosszasan megmagyarázni, hogy újságjában miért jelentetett meg számos fiktív levelet Kossuth nevével, kiváltva ezzel az emigráns politikus haragját. Egyrészt azért választotta a radikális ellenzéki politika propagálására a satirikus formát, mert így nem kellett befizetnie a sajtótörvény által a politikai lapok indításakor előírt kauciót, másrészt úgy vélte, hogy a humor költői eszköze segítségével az olvasók népesebb táborát szólíthatja meg. Kossuth költött levelein kívül ezért írt levelet például Petőfi, Garibaldi, Ferenc József és a pápa nevében, valamint ezért közölt folytatásokban szemelvényeket Tisza Kálmánnak a valóságban nem létező naplójából. Mindazonáltal kénytelen volt elismerni, hogy több olvasót is megtévesztettek ezek az írások, például Kossuth és a király közlegő találkozásáról: „Már hogy ily ártatlan hitű emberek is akadjanak, melyik író számolna arra? S ki tudna akkor írni, ha arra gondolna, mily határtalan messze terjed némely emberek naivsága?”

Kossuthot leginkább az háborította fel, hogy személyét a szerkesztő pusztá árucikknek tekintve, nevével kívánt előfizetőket szerezni, az álközleményekkel pedig benne bízó egyszerű embereket csapott be, ezért komolyan fontolóra vette, hogy pert indít Szini ellen. Ráadásul a szerkesztő tovább növelte a lap körüli zavart azzal, hogy a humorosnak szánt fiktív írások mellett egy idő után valóságos leveleket is leköszölt, így például Majoros István ellenzéki képviselő felhívását, amelyben Kossuth hazahívásáért és a nagybirtokok felosztása érdekében kezdett

32 Bánffy Dezső házelnök átírata a képviselőházi postahivatalhoz, 1894. július 11. MNL-OL K 2 Országgyűlési Levéltár, Képviselőház és Nemzetgyűlés, Elnöki és általános iratok B III. 2. 715. cs. nr. 1.

33 *Szini Károly*: Kossuth vádja a Riadó ellen. Riadó 1875. július 18.

aláírásgyűjtésbe.³⁴ Kossuth mindezek ellen tiltakozó levelét ugyancsak ezeken a hasábokon jelentette meg.³⁵

Választott témánk kapcsán nem maradhat említés nélkül Mikszáth Kálmán személye sem, aki előző példánknál lényegesen magasabb színvonalon és ügyesebben ötvözte a fikció és a valóság elemeit irodalmi leveleiben. A dualizmus kori országgyűlések életéről szóló karcolatai közé szőtt leveleket hiba lenne csupán írói munkássága részeként tárgyalni. Mikszáth már 1887-es képviselővé választása előtt is felhasználta a levél műfaját írásaiban, hogy rámutasson a közélet egyes jelenségeinek többféle értelmezési lehetőségére.³⁶ „Valódi” politikussá válását követően azonban még tudatosabban alkalmazta a levél műfajában rejlő írói és politikusi lehetőségeket.

Az 1890-es években a szakértelemmel nem rendelkező, de éleslátással annál inkább megáldott Katángy Menyhért képviselő bőrébe bújva reflektálhatott a politika történéseire, görbe tükröt tartva a politikusok és önmaga közéleti szereplése elé. A Klára asszonynak küldött levelekben Mikszáth a levélműfaj személyességét és a humort segítségül hívva saját dilemmáit is kibeszélte: például a liberális program valódi tartalma körüli bizonytalanságát az egyházpolitikai törvények vitájakor, vagy éppen személyes véleményét Kossuth Lajos temetése kapcsán, látva a szabadelvű párt ellentmondásos magatartását.³⁷ Szerepkonfliktusaira az irodalom eszközeivel keresett feloldást, melynek különleges esete volt, amikor az újságíró Mikszáth a politikus Mikszáthnak írt levelet a parlamenti sajtószabadság tervezett korlátozása kapcsán. Bánffy Dezső házelnök ugyanis 1894-ben üvegfallal kívánta elzárni a sajtót a képviselőktől, mondván, a hírlapírók zavarják a honatyák nyugodt és bizalmas társalgását. Mikszáth maró öngúnnyal átítatott mondatait érdemes hosszabban idézni: „attól félek, hogy ez csak egy jelenség, hogy nem egészen mi vagyunk az igazi szálla, hanem a sajtószabadság, hogy nem mi vagyunk rosszabbak elődeinknél, akiknek az önök elődei megadták a sajtószabadságot, hanem hogy önök lettek azóta kissé reakcionáriusok. [...] Nézzen meg, tisztelt képviselő úr és nézze meg magát is a tükörben és mondja meg, mivel különb ember ön nálamnál? Mi már csináltunk egyet-mást a magyar kultúra érdekében, de hát ön

34 Ld. pl.: *Majoros István*: Nyílt levél Kossuth Lajos hazánkfiához. Riadó 1875. május 12. Majoros javaslataival, akcióival rendre megosztotta saját pártját is. Tevékenységéről bővebben: *Fabó Edit*: Egy apostol kirekesztése. Majoros István női egyenjogúsítási törekvéseinek karikatúrái. In: A nők világa. Szerk. Várkonyi Gábor–Fábi Anna. Argumentum, Bp., 2007. 313–337.

35 Kossuth Lajos Timkó Józsefhez, 1875. május 30. OSZKK Levelestár. A levél Majorost és a *Riadót* bíráló része megtalálható, igaz, hibás dátummal: KLI VIII. 502–510.

36 *Hajdu Péter*: Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelméi. Argumentum, Bp., 2010. 79–80.

37 *Mikszáth Kálmán*: Egy képviselő levelei az országgyűlésről. Hetedik és kilencedik levél. In: Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok (= MKÖM CK). XXXII. S. a. r. Sz. Garai Judit–Rejtő István, Akadémiai, Bp., 1988. 170–178. és 184–189., valamint *Úó*: Egy képviselő levelei az országgyűlésről. A Kossuth-kérdés és a párt. In: MKÖM CK XXXIII. S. a. r. S. Fürth Éva–Rejtő István. Akadémiai, Bp., 1988. 88–94. A Katángy-történetek értelmezéséhez ld. *T. Szabó Levente*: Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában. L'Harmattan, Bp., 2007. 84–89.

csinált-e már valamit? Mert a dikciók nem cselekedetek. [...] Ámbátor hisz ön még beszédeket se tartott. Még azt se. De azért mégis lenéz engem.”³⁸

Mikszáth ekkor nem rejtőzött álarc mögé, önmagát megszólító levele ezúttal nem távolítani igyekezett a problémát, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is közvetlenné, az olvasó számára is átérezhetővé tette indulatos véleményét a szóban forgó kérdésről.

Mikszáth alkotása egyúttal arra is újabb bizonyítékot szolgáltat, hogy a levél műfaja mennyire sokszínű: szépirodalmi, ám egyúttal igencsak közéleti; fiktív, de mégis valós; a legszemélyesebb dilemmákat is megmutató, ugyanakkor azért egy korabeli újság számára készített írások voltak ezek.

ANDRÁS CIEGER

THE LETTER-WRITING POLITICIAN

THE ROLE OF CORRESPONDENCE IN HUNGARIAN POLITICAL LIFE
DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Contrary to diaries and memoirs, which have recently been the object of methodological studies, the documentary value of letters, the features of their genre, the circumstances of the letter writing and the consequences of their later use have so far remained a field relatively neglected by the historians. The present study aims to elaborate on this topic, taking its material from the private letters (that is, letters not related to official activities) written by some of the outstanding politicians (such as Lajos Kossuth or Ferenc Deák) in the course of the long 19th century.

The study examines three questions in detail: the mixture of public and private themes in the letters, the letter-writing practices of the politicians (with a special emphasis on the genre of open letter), and the role of fictive letters in political life.

³⁸ *Mikszáth Kálmán*: A Bánffy falai. Nyílt levél saját magamhoz. In: MKÖM CK XXXIII. 95–98. Az intézkedést végül a sajtótudósítók bojkottfenyegetése hatására visszavonták.